

ISTORIE
CONTEMPORANĂ

HANNAH ARENDT

ORIGINILE
TOTALITARISMULUI

Ediția a III-a

Traducere din engleză de
ION DUR și MIRCEA IVĂNESCU

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria „Istorie contemporană” este coordonată de
Cristian Vasile și Vladimir Tismăneanu

Redactori: Mona Antohi, Andrei Anastasescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Corector: Maria Mușuroiu

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Hannah Arendt

The Origins of Totalitarianism

Copyright © 1973, 1968, 1966, 1958, 1951, 1948 by Hannah Arendt

Copyright renewed 2001, 1996, 1994, 1986 by Lotte Kohler

Copyright renewed 1979 by Mary McCarthy West

Copyright renewed 1976 by Hannah Arendt

Published by arrangement with Harcourt, Inc.

© HUMANITAS, 1994, 2006, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ARENDR, HANNAH

Originile totalitarismului / Hannah Arendt; trad.: Ion Dur,

Mircea Ivănescu. – Ed. a 3-a. – București: Humanitas, 2014

Index

ISBN 978-973-50-4328-5

I. Dur, Ion (trad.)

II. Ivănescu, Mircea (trad.)

321.6

323.12(=411.16)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382; 0723 684 194

Lui Heinrich Blücher

Să nu cazi pradă trecutului și
nici viitorului. Important este
să fii cu totul prezent.

Karl Jaspers

Prefață la prima ediție

Două războaie mondiale în timpul unei singure generații, despărțite între ele de un lanț neîntrerupt de războaie și revoluții locale, fără să fi fost urmate de un tratat de pace pentru învinși și de vreun răgaz acordat învingătorilor, au culminat cu anticiparea unui al treilea război mondial între cele două puteri mondiale rămase în picioare. Acest moment al anticipării este asemenea liniștii care se lasă după ce au murit toate speranțele. Nu mai sperăm într-o eventuală restaurare viitoare a vechii ordini mondiale, cu toate tradițiile ei, sau în reintegrare pentru masele celor cinci continente aruncate în haosul produs de violența războaielor și revoluțiilor, de decăderea tot mai accentuată a tot ceea ce mai rămăsese o vreme cruțat. În condițiile cele mai diferite și în circumstanțele cele mai distonante, urmărim extinderea aceluiași fenomen — pierderea oricăror adăposturi și repere la o scară fără precedent, dezrădăcinarea până la profunzimi tot mai amețitoare.

Niciodată viitorul nu a fost mai impredictibil, niciodată nu am depins cu toții într-o atât de mare măsură de forțe politice în care nu mai putem avea încredere că vor urma normele bunului-simț și ale propriilor lor interese — forțe care par animate de suflul violent al nebuniei, dacă le judecăm prin comparație cu cele petrecute în secolele istoriei noastre. E ca și cum omenirea s-ar fi împărțit între cei care cred în atotputernicia umană (care cred că totul e posibil, dacă s-ar ști cum pot fi organizate masele în acest sens) și cei pentru care neputința și neajutorarea au devenit experiența majoră în propriile lor vieți.

La nivelul intuiției istorice și al gândirii politice predomină un fel de acord tacit — nedefinit și general — potrivit căruia structura esențială a tuturor civilizațiilor a ajuns la stadiul destrămării ei. Deși pare mai bine menținută în unele părți ale lumii decât în altele, ea nu mai poate asigura nicăieri orientarea pentru posibilitățile timpului nostru, nu mai poate constitui un răspuns la ororile acestui secol. Speranța disperată și teama deznădăjduită par mai aproape de centrul evenimentelor contemporane decât judecata cumpănită, decât gândirea și intuiția echilibrată. Evenimentele centrale ale vremii noastre sunt nesocotite și date uitării în egală

măsură de cei stăpâniți de credința într-o catastrofă de neevitat și de cei care ar vrea să-și întreprină un optimism disproporționat.

Cartea aceasta a fost scrisă având tot timpul în fața ochilor un fundal atât de optimism disproporționat, cât și de disperare fără limite. Ea susține că Progresul și Catastrofa sunt două fețe ale aceleiași medalii; că amândouă sunt produse ale unei superstiții, nu ale credinței. Ea a fost scrisă cu convingerea că ar trebui să fie posibilă descoperirea mecanismelor ascunse prin care toate elementele tradiționale ale lumii noastre politice și spirituale s-au dizolvat într-un conglomerat în care totul pare să-și fi pierdut valoarea specifică ajungând să nu mai poată fi recunoscut de înțelegerea umană, să nu mai poată fi folosit în scopurile omenesci. Lipsa de rezistență, abandonarea în fața acestui proces brutal de dezintegrare a devenit o ispită căreia, s-ar părea, nu i se mai poate rezista, nu numai din cauză că procesul de care e vorba și-a asumat proporțiile măreției mincinoase a „necesității istorice“, ci, de asemenea, pentru că tot ceea ce nu mai aparține acestei evoluții a început să apară lipsit de viață, secătuit de sânge, fără nici un înțeles și ireal.

Convingerea că tot ce se întâmplă pe pământ trebuie să fie înțeles de om poate duce la interpretarea istoriei prin locuri comune. Înțelegerea nu înseamnă negarea ultragiului la adresa rațiunii, deducția unor evoluții fără precedent din precedente existente sau explicarea unor fenomene prin analogii și generalizări care să nu mai facă perceptibile brutalitățile realității și șocurile experienței. Înseamnă, mai degrabă, examinarea și asumarea conștientă a sarcinii pe care secolul nostru ne-a pus-o pe umeri — adică nici negarea existenței acestei sarcini și acestei poveri, dar nici supunerea inertă sub apăsarea greutății ei. Înțelegerea, pe scurt, înseamnă să facem față spontan și cu toată atenția realității și să acceptăm obligația de a rezista acestei realități — oricare ar fi această realitate.

În felul acesta, trebuie să fie posibil să rezistăm și să înțelegem faptul, în aparență revoltător, că un fenomen atât de mic (și, în politica mondială, atât de neimportant) cum sunt problema evreiască și antisemitismul a putut deveni agentul catalizator mai întâi pentru mișcarea nazistă și apoi pentru un război mondial; și, în cele din urmă, pentru înființarea fabricilor morții. Sau discrepanța grotescă dintre cauză și efect care a introdus epoca imperialismului, atunci când dificultățile economice au dus, în interval de câteva decenii, la o profundă transformare a condițiilor politice în întreaga lume. Sau contradicția ciudată dintre „realismul“ cinic și mărturisit al mișcărilor totalitare și disprețul lor sfidător față de întreaga structura a realității. Sau incompatibilitatea iritantă dintre puterea reală a omului modern (mai mare decât oricând înainte,

atât de mare, încât omul ar putea pune sub semnul întrebării însăși existența propriului său univers) și neputința oamenilor moderni de a trăi într-o lume pe care propria lor putere a stabilit-o și de a înțelege semnificația acestei lumi.

Încercarea totalitară de cucerire a globului și de dominație totală a constituit o cale distructivă de a ieși din toate impasurile. Victoria ei ar putea coincide cu distrugerea umanității; oriunde a domnit totalitarismul, el a început să distrugă esența omului. Dar a întoarce spatele acestor forțe distructive ale secolului nostru nu constituie o soluție.

Ceea ce e neliniștitor e că epoca noastră a îmbinat în mod atât de ciudat binele cu răul, încât fără „expansiunea de dragul expansiunii“ inaugurată de imperialism lumea n-ar fi putut deveni niciodată unificată, una singură; fără procedeele politice ale burgheziei de folosire a „puterii de dragul puterii“, poate că dimensiunile actuale ale forței umane ar fi rămas nedescoperite; fără lumea fictivă a mișcărilor totalitare, în care au fost deslușite cu o claritate fără precedent nesiguranțele esențiale ale timpului nostru, am fi fost poate împinși spre catastrofa noastră, a tuturor, fără să ne fi dat seama de ce se întâmplă.

Și dacă e adevărat că, în fazele sale finale, totalitarismul apare ca un rău absolut (absolut pentru că nu mai poate fi dedus din motive omenești, care pot fi înțelese și de înțelese), este de asemenea adevărat că fără totalitarism n-am fi cunoscut poate niciodată natura cu adevărat radicală a Răului.

Antisemitismul (nu numai ura față de evrei), imperialismul (nu numai cucerirea), totalitarismul (nu numai dictatura) — unul după altul, unul în chip mai brutal decât celălalt — au demonstrat că demnitatea umană are nevoie de o nouă garanție care poate fi găsită numai într-un nou principiu politic, într-o nouă lege pe pământ, a cărei validitate trebuie, de data aceasta, să cuprindă întreaga umanitate, făcând însă în așa fel încât puterea ei să rămână strict limitată, înrădăcinată și controlată în și de entități teritoriale din nou definite.

Nu ne mai putem permite să luăm doar ceea ce a fost bun în trecut și să considerăm pur și simplu ceea ce luăm astfel ca reprezentând moștenirea noastră, după cum nu ne mai putem permite să dăm la o parte răul și să-l privim efectiv doar ca pe o greutate moartă pe care timpul o va îngropa de la sine în uitare. Curentul subteran al istoriei occidentale a răzbit, în sfârșit, la suprafață și a uzurpat demnitatea tradiției noastre. Aceasta e realitatea în care trăim. Și din această cauză toate eforturile de a evada din oroarea prezentului în nostalgia unui trecut încă intact sau în uitarea pe care o anticipăm într-un viitor mai bun sunt zadarnice.

HANNAH ARENDT

Vara, 1950

Prefață la a doua ediție (adăugită)

Din 1951, când a apărut prima dată această carte, s-a petrecut doar un singur eveniment care a avut o influență directă asupra modului în care înțelegem noi fenomenul totalitarismului și dominației totale ca nouă formă de guvernare. Acesta nu a fost nici moartea lui Stalin, nici măcar criza de succesiune în Rusia și în țările satelite, ci revoluția ungară — primul și unicul exemplu al ridicării unui popor împotriva dominației totale. În momentul de față, la nici doi ani după revoluție, nimeni nu poate spune dacă ea a fost doar ultima și cea mai deznădăjduită izbucnire a unui spirit care, din 1789 încoace, s-a manifestat într-o serie de revoluții europene sau dacă ea conține germenele a ceva nou și care va avea consecințe specifice. În oricare dintre cazuri, evenimentul în sine a fost destul de important pentru a cere o reexaminare a ceea ce știm sau credem că știm despre totalitarism. Cititorul va găsi în această nouă ediție un ultim capitol, sub forma unui epilog, unde am încercat să aduc „la zi” povestea evenimentelor anterioare. Totuși cititorul trebuie să țină seama de faptul că evoluțiile anului 1958 nu au fost luate în considerare, în sensul că restalinizarea parțială în Rusia sovietică și în țările satelit, discutate ca reprezentând probabilități active, nu sunt totuși relatate și analizate ca fiind fapte concrete.

Acesta nu a fost singurul lucru care s-a adăugat cărții. Așa cum se întâmplă, uneori, în asemenea cazuri, au mai fost anumite intuiții cu un caracter mai general și mai teoretic, decurgând acum direct din analiza elementelor dominației totale din partea a treia a cărții, intuiții pe care nu le stăpâneam când mi-am terminat inițial manuscrisul, în 1949. Ele au fost încorporate în capitolul XIII („Ideologia și teroarea”) al ediției de față și înlocuiesc acele oarecum neconcludente „Remarci în chip de concluzie” care încheiau ediția originală. Unele dintre acele remarci însă au fost mutate în alte capitole ale cărții.

Aceste schimbări nu constituie revizuirii. Este adevărat că în ediția actuală — în afară de cele două capitole noi — partea a treia, despre totalitarism, și ultimele capitole ale părții a doua, despre imperialism (trătând unele fenomene pretotalitare, cum ar fi lipsa apartenenței statale și transformarea partidelor în mișcări), au fost mult lărgite, în vreme ce

partea întâi, despre antisemitism, și capitolele V până la VIII, despre imperialism, au rămas neatinsse. Însă schimbările acestea sunt doar adaosuri tehnice și înlocuiri de pasaje care nu modifică nici analiza, nici argumentarea din textul inițial. Ele au fost necesare din cauză că foarte mult material documentar și alte surse cu privire la regimul lui Hitler au devenit accesibile în anii de după terminarea cărții. Astfel, cunoșteam documentele de la Nürnberg doar în parte și numai în traduceri- le engleze, iar multe cărți, broșuri și reviste publicate în Germania, în timpul războiului, nu erau accesibile în Statele Unite, unde mă aflam eu atunci. Adaosurile și înlocuirile se referă deci mai ales la citatele din text și note, unde acum pot folosi originalele în locul surselor secundare.

Totuși ceea ce am căutat să fac pentru materialul privind sursele nu am putut face în ce privește uriașa literatură din anii recentți cu privire la Germania nazistă și la Rusia sovietică. Nu sunt menționate nici măcar toate contribuțiile mai importante. Regret sincer aceste omisiuni; dar pot spune că am trecut cu vederea fără regrete literatura mai curând voluminoasă alcătuită din memoriile publicate de funcționarii naziști și de alte categorii de germani după sfârșitul războiului. Lipsa de onestitate a acestui fel de scrieri apologetice este evidentă și jenantă, chiar dacă ea constituie un fenomen explicabil, în vreme ce lipsa de înțelegere pe care o manifestă față de ceea ce s-a petrecut în realitate, ca și față de rolul jucat de autorii înșiși în cursul evenimentelor, este cu totul uimitoare.

Pentru amabila permisiune de a consulta și cita materialul de arhive, mulțumesc Bibliotecii Hoover din Stanford, California, organismului numit Centre de Documentation Juive din Paris și Institutului Științific Idiș din New York. Documentele procesului de la Nürnberg sunt citate cu numărul dosarului de la Nürnberg; alte documente la care se face referire — cu indicarea locului lor actual și a numărului de arhivă.

Două noi capitole din această ediție au apărut în prealabil în *Review of Politics*, iulie 1953, cu titlul „Ideologia și teroarea. O nouă formă de guvernare“, și în *Journal of Politics*, februarie 1958, cu titlul „Imperialismul totalitarist. Reflecții despre revoluția ungară“.

Adaosurile și amplificările din actuala ediție, cu excepția analizei revoluției ungare, au apărut întâi în ediția germană publicată în 1955. A trebuit deci ca ele să fie traduse și integrate în ediția engleză. Această sarcină dificilă de traducere și editare a fost îndeplinită de doamna Therese Pol, căreia îi rămân mult îndatorată.

HANNAH ARENDT

New York, aprilie 1958

Prima parte

ANTISEMITISMUL

*Iată un secol remarcabil, care s-a deschis cu
Revoluția și s-a sfârșit cu afacerea Dreyfus!
Poate că va fi numit secolul gunoaielor.*

ROGER MARTIN DU GARD

Capitolul I

Antisemitismul ca ultragiu la adresa bunului-simț

Mulți încă mai consideră un accident faptul că ideologia nazistă s-a concentrat asupra antisemitismului și că politica nazistă a urmărit, consecvent și fără compromisuri, persecutarea și, în cele din urmă, exterminarea evreilor. Doar oroarea care a învăluit catastrofa finală și, mai mult, deșărădăcinarea și izgonirea supraviețuitorilor din căminele lor au făcut ca „problema evreiască“ să ocupe un loc atât de proeminent în viața noastră politică de fiecare zi. Ceea ce naziștii înșiși au numit esențiala lor descoperire — rolul poporului evreu în politica mondială — și principalul lor interes — persecutarea evreilor în întreaga lume — a fost considerat de opinia publică un pretext pentru câștigarea maselor sau un artificiu interesant al demagogiei lor.

Faptul că ceea ce proclamau naziștii înșiși nu a fost luat în serios este cât se poate de semnificativ. Aproape că nu există aspect al istoriei contemporane mai iritant și mai mistificator decât faptul că, dintre toate marile chestiuni politice nerezolvate ale secolului nostru, tocmai această problemă evreiască, în aparență mărunță și neimportantă, a trebuit să fie cea căreia i-a revenit cinstea dubioasă de a pune în mișcare întreaga mașină infernală. Asemenea discrepanțe între cauză și efect sunt un ultragiu la adresa bunului nostru simț, ca să nu mai vorbim de simțul istoricului față de echilibru și armonie. În comparație cu evenimentele înseși, orice explicare a antisemitismului pare construită în grabă și la întâmplare, pentru a masca o problemă care ne amenință într-o măsură atât de mare simțul proporțiilor și speranța de sănătate mintală.

Una dintre aceste clarificări grăbite a constat în identificarea antisemitismului cu naționalismul tot mai activ și cu izbucnirile sale xenofobe. Din nefericire, faptele arată că antisemitismul modern a crescut direct proporțional cu declinul naționalismului tradițional și a atins punctul culminant exact în momentul când sistemul european al statelor naționale și precarul său echilibru de forțe s-au prăbușit.

S-a arătat deja că naziștii n-au fost pur și simplu niște naționaliști. Propaganda lor naționalistă era îndreptată împotriva tovarășilor de drum, și nu a aderenților ideologic convinși; acestora din urmă, dimpotrivă,

nu li s-a permis niciodată să piardă din vedere abordarea consecvent supra-națională a politicii. „Naționalismul“ nazist a avut mai multe aspecte în comun cu propaganda naționalistă din Uniunea Sovietică, folosită, și ea, tot pentru a hrăni prejudecățile maselor. Naziștii au manifestat întotdeauna un dispreț real și niciodată renegat față de îngustimile de vederi ale naționalismului, față de provincialismul statului național și au repetat mereu că „mișcarea“ lor, având, asemenea mișcării bolșevice, un caracter internațional, era, pentru ei, mai importantă decât orice stat, care ar fi fost în mod necesar legat de un teritoriu concret. Dar nu numai naziștii, ci și cincizeci de ani de istorie antisemită stau mărturie împotriva identificării antisemitismului cu naționalismul. Primele partide antisemite create în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au fost, de asemenea, printre cele dintâi care au colaborat pe plan internațional. Încă de la început, ei au convocat congrese internaționale și s-au preocupat de coordonarea activităților internaționale sau cel puțin inter-europene.

Nici tendințele generale, cum ar fi declinul statului național și creșterea antisemitismului, n-ar putea fi vreodată explicate în mod satisfăcător printr-o singură rațiune sau printr-o singură cauză. În cele mai multe cazuri de acest fel, istoricul este confruntat cu o situație istorică foarte complexă în care are o libertate aproape totală; iar aceasta înseamnă că este complet dezorientat, în acest sens, în a izola un anume factor ca reprezentând „spiritul timpului“. Există totuși câteva reguli generale care ar putea ajuta. Cea mai importantă dintre ele, din punctul nostru de vedere, este marea descoperire a lui Tocqueville (în *L'Ancien Régime et la Révolution*, cartea a II-a, capitolul I), care a identificat motivele urii violente simțite de masele franceze împotriva aristocrației la izbucnirea revoluției — o ură care l-a îndemnat pe Burke să remarce că revoluția s-a preocupat în mai mare măsură de „condiția unui gentleman“ decât de instituția regalității. Potrivit lui Tocqueville, poporul francez îi ura pe aristocrați în momentul când erau pe punctul de a-și pierde puterea mai mult decât îi urăse vreodată înainte, și acesta tocmai pentru că pierderea rapidă a puterii reale nu era însoțită, în fapt, de un declin considerabil al stării lor materiale. Câtă vreme aristocrația deținea puteri de jurisdicție extinse, membrii ei erau nu numai tolerați, ci și respectați. Când nobilii și-au pierdut privilegiile, printre care și pe cel de a exploata și de a oprima, poporul a simțit că aceștia sunt niște paraziți, fără nici o funcție reală în conducerea țării. Cu alte cuvinte, nici opresiunea și nici exploatarea ca atare nu constituie cauza principală a resentimentului; averea, căreia îi lipsește o funcție clar definită, este cu mult mai intolerabilă, pentru că nimeni nu înțelege de ce ar trebui să fie tolerată.

Antisemitismul și-a atins punctul culminant când evreii și-au pierdut deopotrivă funcțiile publice și influența, când n-au mai rămas cu nimic altceva decât cu averea. Când Hitler a venit la putere, băncile germane erau aproape *judenrein* — purificate de evrei — (și acesta fusese domeniul în care evreii deținuseră poziții-cheie de mai bine de o sută de ani), iar evreimea germană, în ansamblul ei, după o perioadă de progres constant în ceea ce privește statutul social și numărul membrilor comunității, descreștea într-un ritm atât de rapid, încât statisticienii îi preziceau dispariția în câteva decenii. E adevărat că statisticile nu indică în mod necesar evoluția reală a proceselor istorice; totuși e demn de notat faptul că, pentru un statistician, persecuția și exterminările dezlănțuite de naziști puteau părea o accelerare lipsită de sens a unui proces care, probabil, oricum s-ar fi produs.

O asemenea constatare rămâne valabilă pentru aproape toate țările europene occidentale. Afacerea Dreyfus a izbucnit nu sub Al Doilea Imperiu, când evreimea franceză se afla la punctul culminant al prosperității și influenței sale, ci sub A Treia Republică, atunci când evreii aproape dispăruseră din pozițiile importante (dar nu și de pe scena politică). Antisemitismul austriac a devenit violent nu sub regimul lui Metternich și al lui Franz Joseph, ci în republica austriacă postbelică, atunci când era cu totul evident că aproape nici un alt grup nu suferise o asemenea pierdere de influență și de prestigiu prin dispariția monarhiei habsburgice.

Persecutarea unor grupuri lipsite de putere sau care sunt pe cale de a-și pierde puterea s-ar putea să nu constituie un spectacol plăcut, dar ea nu izvorăște exclusiv din meschinăria omenească. Ceea ce îi face pe oameni să asculte sau să tolereze puterea reală și, pe de altă parte, să-i urască pe cei care dețin avere fără să aibă putere este instinctul rațional care le spune că puterea are o anumită funcție și că este de folos obștesc. Chiar și exploatarea și opresiunea ajută societatea să funcționeze și stabilesc un anumit fel de ordine. Averea singură, fără putere, sau superioritatea fără o politică anume sunt simțite a fi de natură parazitară, inutile, revoltătoare, pentru că asemenea privilegii taie toate legăturile care-i unesc pe oameni. Averea care nu exploatează e lipsită până și de relațiile existente între exploatator și exploatat; în absența unei anumite politici, superioritatea izolată, fără o politică, nu implică nici măcar grija minimă a opresorului pentru cei oprimați.

Declinul general al evreimii din Europa Occidentală și Centrală constituie însă doar atmosfera în care au avut loc evenimentele ce au urmat. Declinul evreilor în sine explică aceste evenimente la fel de puțin pe cât ar putea fi explicată Revoluția Franceză prin simpla pierdere a puterii de către aristocrație. Convingerea că există asemenea reguli generale e

importantă doar pentru a respinge acele argumente ale simțului comun care ne-ar face să credem că ura violentă sau rebeliunea bruscă sunt determinate în mod necesar de o mare putere și de mari abuzuri și că, prin urmare, ura organizată împotriva evreilor nu poate fi decât o reacție față de importanța și puterea lor.

Mai gravă, pentru că încearcă să convingă oameni de o calitate mai bună, este o altă eroare a simțului comun: anume ideea că evreii — pentru că erau un grup complet lipsit de putere, angrenat în conflictele generale și insolubile ale momentului — puteau fi blamați pentru aceste conflicte și, în cele din urmă, făcuți să apară drept autorii din umbră ai tuturor relelor. Cea mai bună ilustrare — și cea mai bună respingere — a acestei explicații, scumpă inimii multor liberali, este o glumă care a circulat după Primul Război Mondial. Un antisemit pretindea că evreii provocaseră războiul. Cineva i-ar fi replicat: „Da, evreii și bicicliștii.“ „De ce bicicliștii?“ întreabă primul. „De ce evreii?“ răspunde celălalt.

Teoria că evreii sunt întotdeauna țapul ispășitor implică de fapt că țapul ispășitor ar putea fi, la fel de bine, și altcineva. Ea susține inocența perfectă a victimei; o inocență care insinuează nu numai că nu s-a făcut nici un rău, dar și că nu s-a făcut nimic care să poată fi pus în vreo legătură posibilă cu problema în discuție. Este adevărat că teoria țapului ispășitor, în forma ei pur arbitrară, nu apare niciodată în scrierile tipărite. Însă, ori de câte ori aderenții ei încearcă să explice laborios de ce un anume țap ispășitor este atât de potrivit pentru rolul său, ei arată prin asta că au abandonat teoria și s-au implicat în cercetarea istorică obișnuită — și anume, aceea în care nimic nu se descoperă vreodată, în afară de faptul că istoria este făcută de numeroase grupuri și că, din anumite motive, un grup anume a fost vizat pentru discuție. Așa-numitul țap ispășitor încetează în mod necesar să mai fie victima inocență pe care lumea o condamnă pentru păcatele ei și pe socoteala căreia încearcă să scape de pedeapsă. El devine un grup de oameni printre alte grupuri de oameni, care, toate, sunt implicate în treburile acestei lumi. Și acest țap ispășitor nu încetează pur și simplu să fie el însuși răspunzător pentru că a devenit victima nedreptății și cruzimii lumii.

Până de curând, inconsistența lăuntrică a teoriei țapului ispășitor constituie un motiv suficient pentru a o scoate din discuție, ca fiind una dintre numeroasele teorii motivate de evazionism. Dar rolul jucat de teroare, ca armă principală a puterii guvernamentale, a dat acestei teorii o credibilitate mai mare decât a avut ea vreodată.

O diferență fundamentală între dictaturile moderne și toate celelalte tiranii ale trecutului o constituie faptul că teroarea nu mai e folosită ca mijloc de exterminare și intimidare a oponentilor, ci ca un instru-

ment prin care sunt guvernate masele populare, întru totul docile. Teroarea, așa cum o cunoaștem astăzi, lovește fără nici o provocare preliminară, iar victimele ei sunt inocente chiar din punctul de vedere al persecutorului. Aceasta a fost situația în Germania nazistă, când teroarea totală era îndreptată împotriva evreilor, adică împotriva unor oameni cu anumite caracteristici comune, independente de comportamentul lor specific. În Rusia sovietică situația este mai confuză, însă faptele, din nefericire, sunt cât se poate de evidente. Pe de o parte, sistemul bolșevic, spre deosebire de cel nazist, nu a admis niciodată teoretic că ar putea recurge la teroare împotriva unor oameni nevinovați și deși, ținând seama de anumite practici, asta ar putea părea o ipocrizie, e o deosebire. Pe de altă parte, practica folosită de ruși e încă și mai „avansată” decât cea germană, într-o anumită privință; arbitrarul terorii nu mai este limitat nici măcar de diferențierile rasiale, câtă vreme vechile criterii de clasă au fost demult înlăturate. Astfel că oricine, în Rusia, poate deveni dintr-o dată victima terorii poliției. Nu ne ocupăm acum de consecințele ultime ale guvernării prin teroare — respectiv de faptul că nimeni, nici măcar executorii, nu se poate elibera de frică și spaimă; în contextul de față, ne interesează doar arbitrarul alegerii victimelor, și în această privință e hotărâtor faptul că ele sunt inocente din punct de vedere obiectiv, că sunt alese ca victime indiferent de ce au făcut sau nu.

La prima vedere, aceasta ar putea părea o confirmare târzie a vechii teorii a țapului ispășitor și e adevărat că victima terorii moderne are toate caracteristicile țapului ispășitor; este obiectivă și la modul absolut inocentă pentru că nimic din ceea ce a făcut sau a omis să facă nu are vreo legătură cu soarta sa.

Există, așadar, ispita de a ne reîntoarce la o explicație care exonerează automat victima de răspundere; o asemenea explicație pare cu totul adecvată unei realități în care nimic nu ne impresionează mai mult decât totala nevinovăție a individului prins în mecanismul ororii și totala sa neputință de a-și schimba soarta. Teroarea însă este doar în ultima etapă a dezvoltării sale o simplă formă de guvernare. Pentru a institui un regim totalitar, teroarea trebuie să se înfățișeze ca un instrument servind la aplicarea unei ideologii specifice; iar această ideologie trebuie să câștige aderența multor oameni, și chiar a unei majorități, înainte ca teroarea să se poată instaura. Important pentru istoric este faptul că evreii, înainte de a deveni principalele victime ale terorii moderne, au constituit centrul ideologiei naziste. Și o ideologie care trebuie să-și convină și să-și mobilizeze oamenii nu-și poate alege victimele în mod arbitrar. Cu alte cuvinte, dacă o falsificare evidentă, ca așa-numitul Protocol al Bătrânilor Sionului, este crezută de atât de mulți oameni, încât poate

ajunge textul de bază al unei întregi mișcări politice, sarcina istoricului nu mai constă în a descoperi un fals. Cert e că sarcina aceasta nu mai constă în inventarea unei explicații care să respingă semnul politic și istoric al chestiunii: că acest fals ajunge să fie crezut. Faptul în sine e mai important decât circumstanța (secundară, din punct de vedere istoric) că este vorba de un fals.

Teoria țapului ispășitor rămâne deci una dintre principalele încercări de a eluda gravitatea antisemitismului și semnificația faptului că evreii au fost împinși în vârtejul evenimentelor. La fel de răspândită este doctrina contrară, a unui „veșnic antisemitism“, în care ura față de evrei constituie o reacție normală și firească, pentru care istoria oferă prilejuri doar într-o măsură mai mare sau mai mică. Izbucnirile de antisemitism nici n-au nevoie de vreo clarificare specială, pentru că ele sunt doar consecințele naturale ale unei probleme veșnice. Faptul că această doctrină a fost adoptată de antisemiții profesioniști este de la sine înțeles; ea constituie cea mai bună explicație posibilă pentru toate ororile. Dacă este adevărat că omenirea n-a încetat să-i asasineze pe evrei timp de mai bine de două mii de ani, atunciuciderea evreilor este o ocupație normală și chiar umană, iar ura față de evrei e justificată dincolo de orice nevoie de a se mai găsi vreun argument

Aspectul mai surprinzător al acestei explicații, asumarea unui antisemitism veșnic, stă în faptul că el a fost adoptat de un mare număr de istorici lipsiți de prejudecăți și chiar de un număr și mai mare de evrei. Tocmai această coincidență ciudată face o atare teorie atât de primejdioasă și de generatoare de confuzii. Baza sa evazionistă este, sub ambele aspecte, aceeași: după cum antisemiții doresc — ceea ce e și de înțeles — să scape de răspundere pentru faptele lor, tot așa și evreii, atacați și în defensivă — într-un mod și mai de înțeles —, nu doresc în nici un caz să mai discute partea lor de răspundere. Însă, în cazul aderenților evrei — și deseori creștini — ai acestei doctrine, tendințele evazioniste ale apologetilor oficiali se bazează pe motive mai importante și mai puțin raționale.

Nașterea și dezvoltarea antisemitismului modern au fost însoțite de (și interconectate cu) asimilarea evreilor, secularizarea și perimarea vechilor valori religioase și spirituale ale iudaismului. De fapt, o mare parte a poporului evreu s-a văzut amenințată deodată de extincția fizică din afară și de disoluție dinăuntru. În această situație, evreii preocupați de supraviețuirea propriului popor au ajuns, într-o interpretare greșită, și curios de deznădăjduită, la ideea liniștitoare că antisemitismul, la urma urmelor, ar putea fi un mijloc excelent de a menține unitatea poporului, astfel încât ipoteza că ar exista un antisemitism veșnic ar putea implica chiar o garanție veșnică a existenței evreilor. Această supersti-

ție — o travestire secularizată a ideii eternității, inerentă convingerii că ei sunt un popor ales și speranței mesianice — a fost consolidată de faptul că, timp de multe secole, evreii au îndurat modalitatea creștină de ostilitate, care a constituit un agent puternic de continuitate a existenței lor atât spirituale, cât și politice. Evreii au înțeles greșit antisemitismul modern anticreștin, ca fiind vechea ură religioasă față de evrei — și aceasta într-un mod cu atât mai inocent cu cât asimilarea lor evitase trecerea prin creștinism sub aspectul său religios și cultural. Confrunțați cu un semn evident al declinului creștinismului, ei puteau, așadar, să-și imagineze, într-o totală ignoranță, că aceasta ar fi fost o reînviere a așa-numitei „epoci întunecate“. Ignorarea sau neînțelegerea propriului lor trecut au fost, în parte, răspunzătoare pentru fatala subestimare a primejdiilor reale și fără precedent care le stăteau în față. Dar trebuie să se țină seama, de asemenea, că lipsa de abilitate și de judecată politică au fost provocate de însăși natura istoriei evreilor — istoria unui popor fără guvern, fără țară și fără limbă. Istoria evreilor oferă spectacolul extraordinar al unui popor — unic în această privință — care și-a început existența cu o concepție bine definită despre istorie și cu o hotărâre aproape conștientă de a realiza pe pământ un plan bine circumscris de acțiune și care, apoi, fără a renunța la această concepție, a evitat orice acțiune politică timp de două mii de ani. Rezultatul a fost că istoria politică a poporului evreu a ajuns mai dependentă de factorii neprevăzuți, accidentali decât istoria altor națiuni, astfel încât evreii au trecut, indeciși, de la un rol la altul și n-au reușit să accepte responsabilitatea pentru nici unul.

Din perspectiva catastrofei finale, care i-a dus pe evrei atât de aproape de anihilarea completă, teza antisemitismului veșnic a devenit mai primejdioasă decât oricând. Astăzi, ea i-ar absolvi pe cei care-i urăsc pe evrei de crime pe care nimeni nu le-a crezut vreodată posibile. Antisemitismul, departe de a fi o garanție misterioasă a supraviețuirii poporului evreu, a fost dezvăluit în mod limpede ca reprezentând o amenințare cu exterminarea lui. Și cu toate acestea, o atare explicație a antisemitismului — asemenea teoriei țapului ispășitor și din motive similare — a supraviețuit propriei respingeri și condamnări de către realitate. Ea subliniază, la urma urmelor, cu argumente diferite dar cu o încăpățânare egală, acea inocență desăvârșită și inumană care caracterizează în mod atât de izbitor victimele terorii modeme și de aceea pare confirmată de evenimente. Ea are, în raport cu teoria țapului ispășitor, chiar avantajul că, într-un fel, răspunde la întrebarea supărătoare: „De ce, dintre toate națiunile și popoarele, tocmai evreii?“ chiar dacă o face cu un răspuns fals — din cauza ostilității veșnice.

Cuprins

Prefață la prima ediție	7
Prefață la a doua ediție	11

Prima parte ANTISEMITISMUL

I. <i>Antisemitismul ca ultragiu la adresa bunului-simț</i>	15
II. <i>Evreii, statul național și nașterea antisemitismului</i>	25
1. Echivocurile emancipării și bancherul evreu de stat	25
2. Începuturile antisemitismului	46
3. Primele partide antisemite	55
4. Antisemitismul de stânga	63
5. Epoca de aur a securității	72
III. <i>Evreii și societatea</i>	77
1. Între statutul de paria și cel de parvenit	79
2. Vrăjitorul înzestrat cu mari puteri	94
3. Între viciu și crimă	107
IV. <i>Afacerea Dreyfus</i>	119
1. Faptele.	119
2. A Treia Republică și evreimea franceză	126
3. Armata și clerul împotriva Republicii	132
4. Poporul și gloata	140
5. Evreii și dreyfusarzii	153
6. Grațierea și semnificația ei	155

Partea a doua IMPERIALISMUL

V. <i>Emanciparea politică a burgheziei</i>	161
1. Expansiunea și statul național	162

2. Puterea și burghezia	175
3. Alianța dintre gloată și capital	190
VI. <i>Gândirea rasială înainte de rasism</i>	203
1. O „rasă“ a aristocraților împotriva unei „națiuni“ a cetățenilor	207
2. Unitatea rasei ca substitut al emancipării naționale	211
3. Noua cheie a istoriei	
4. „Drepturile englezilor“ împotriva Drepturilor Omului	223
VII. <i>Rasa și birocrăția</i>	235
1. Lumea fantomatică a Continentului Negru	237
2. Aurul și rasa	250
3. Caracterul imperialist	262
VIII. <i>Imperialismul continental: mișcările pannaționaliste</i>	280
1. Naționalismul tribal	286
2. Moștenirea nelegiurii	305
3. Partidul și Mișcarea	314
IX. <i>Declinul statului național și sfârșitul Drepturilor Omului</i>	235
1. „Națiunea minorităților“ și apartrizii	338
2. Perplexitățile Drepturilor Omului	363
Partea a treia	
TOTALITARISMUL	
X. <i>O societate fără clase</i>	381
1. Masele	381
2. Alianța temporară dintre plebe și elită	407
XI. <i>Mișcarea totalitară</i>	424
1. Propaganda totalitară	451
2. Organizarea totalitară	
XII. <i>Totalitarismul la putere</i>	481
1. Așa-numitul stat totalitar	485
2. Poliția secretă	517
3. Dominația totală	539
XIII. <i>Ideologie și teroare: o nouă formă de guvernare</i>	567

XIV. <i>Epilog. Reflecții despre revoluția ungară</i>	590
1. Rusia după moartea lui Stalin	593
2. Revoluția ungară	605
3. Sistemul sateliților	617
Indice de nume	629